

Підтримку надає:



Федеральне міністерство
продовольства і
сільського господарства

на підставі рішення
Німецького Бундестагу



Німецько-український
агрополітичний діалог

при Національній асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України 

Агрополітичний звіт

APD/APB/03/2022

Необхідні зміни в аграрній політиці України – наукове бачення подальшої стратегії

Микола Пугачов

Київ, травень 2022

Виконавці



Контакти:
АПД Україна
вул. Рейтарська, 29-б,
01030 Київ
info@apd-ukraine.de
www.apd-ukraine.de

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД) реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства Німеччини (BMEL) з 2006 року і наразі до кінця 2024 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Консультантс Інтернешнл.

Реципієнтом проєкту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». При реалізації важливих заходів для розвитку ринку землі, використання державних земельних площ та приватизації АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проєкту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Проєкт має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною. З цією метою Проєкт має надавати інформацію про німецький, зокрема, східнонімецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.



www.apd-ukraine.de

Автор

Микола Пугачов

Дисклеймер

Це дослідження публікується за відповідальності Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать авторам і не обов'язково збігаються з думкою АПД.

© 2022 Німецько-український агрополітичний діалог
Всі права захищено.

Зміст

1	Основні актуальні зміни в аграрній політиці України	4
1.1	Оцінка довоєнного стану аграрної політики України.....	4
1.2	Зміни в аграрній політиці України під час війни	5
2	Оцінка поточних потреб у змінах в регулюванні аграрного сектору.....	6
3	Оцінка впливу поточної ситуації на зміну аграрної структури в Україні	8
4	Пропозиції щодо основних пріоритетів для аграрної політики України (під час та, орієнтовно, після війни)	10
5	Огляд потреби у змінах в аграрній політиці України в середньо- і довгостроковій перспективі.....	11
6	Оцінка потреби в переорієнтації системи державної підтримки.....	11
7	Очікуваний вплив на регулювання експорту та імпорту, питання логістики	12
8	Виклики і перспективи для подальшого розвитку сільської місцевості	14

1 ОСНОВНІ АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ В АГРАРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

1.1 Оцінка довоєнного стану аграрної політики України

Державна політика в аграрному секторі України протягом досить тривалого часу була сфокусована на реформуванні майнових та земельних відносин власності. Поточне десятиріччя мало покласти початок реальним аграрним перетворенням. Українська влада офіційно визнала, що аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу, у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку.¹ Було здійснено кілька спроб щодо формування нормативно-правового документа, яким би визначити пріоритети та цілі розвитку сільського господарства України. Проте цього не було доведено до кінця.

Так, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» припинив чинність. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» є забутим і, його норми не виконуються. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки» та Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року не реалізовані. Не була розроблена Державна цільова програма розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, передбачена розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 102-р від 17 квітня 2019 р. № 254-р.

Наразі в Україні нема єдиної думки щодо основних пріоритетів аграрної політики та нормативного документа, яким пріоритети та цілі розвитку сільського господарства затверджені. А сучасна господарська структура аграрного сектора України є результатом пристосування сільськогосподарської галузі до реального функціонування в умовах несистемних реформ.

Ознаками вітчизняного сільського господарства є:

- поляризація виробників продукції (дрібні домогосподарства (до 1-2 га) - надвеликі холдинги (сотні тисяч га землі) > натуральне господарство, неформальна зайнятість;
- концентрація земель та формування нелегального ринку земель та оренди;
- поляризація доходів у сільській місцевості, утиск дрібних та середніх товаровиробників;
- вплив на підприємницьку діяльність через корупцію, діяльність бюрократії, втручання органів влади.

Не вдалося здійснити масову трансформацію дрібних сільських домогосподарств у легальні фермерські господарства.

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року»

1.2 Зміни в аграрній політиці України під час війни

Економіка війни вимагає швидких та рішучих дій, підпорядкованих єдиній меті – відсічі збройної агресії та перемоги над ворогом. Зміни в аграрній політиці України спрямовані на забезпечення армії, промисловості і населення продукцією. Загальна характеристика цих змін – забезпечення виживання та забезпечення стабільності (політика виживання та стабілізації). Насамперед зміни стосувалися земельних відносин.

24 березня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (№2145-IX), який набув чинності 7 квітня 2022 р. Закон спрямований на швидке залучення сільськогосподарських земель країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. В основу Закону покладений пріоритет суспільних (державних) інтересів над інтересами приватних осіб в умовах війни. Законом призупиняється дія деяких правових механізмів, які захищають приватні інтереси. Натомість Закон запровадив у законодавство деякі правові механізми, які на перше місце ставлять інтерес суспільства у забезпеченні невідкладного використання наявних сільськогосподарських земель для виробництва продовольства. При цьому інтереси і бажання власників і користувачів земельних ділянок у окремих випадках можуть не враховуватися. Нові правові норми розраховані на застосування лише у період воєнного часу, із відновленням мирного життя держава повернеться до звичних процедур регулювання земельних відносин.

Зокрема, Закон вводить у законодавство спрощені правові механізми, які забезпечують:

- автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності;
- спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади;
- спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емфітевтами;
- передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства;
- порядок державної реєстрації договорів щодо землі;
- підписання договорів кваліфікованими електронними підписами.

Прийнято зміни до податкового законодавства щодо спрощення ведення бізнесу: закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» (від 24.03.2022 №2142-IX) та «Про внесення змін до Податкового

кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» (від 15.03.2022 №2120-IX). Останнім тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, встановлено ставку акцизного податку на бензини моторні та інші нафтопродукти 0% (нуль відсотків).

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (від 15.03.2022 № 2136-IX) спрямований на лібералізацію трудових відносин.

Також Уряд прийняв низку постанов. Зокрема постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. №153 «Про перелік товарів критичного імпорту» – товари для сільського господарства включено у цей перелік; від 16 березня 2022 р. № 297 «Деякі питання перевезення (транспортування), зберігання, застосування та торгівлі пестицидами і агрохімікатами» – продовжено строк дії допусків (посвідчень) на право роботи, пов'язаної з транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами; від 20 березня 2022 р. №328 «Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану» – на період дії воєнного стану передбачено в регіонах, на території яких тривають активні бойові дії, забезпечення продовольчими товарами тривалого зберігання здійснюється безоплатно; від 03 березня 2022 р. №186 «Деякі питання маркування харчових продуктів в умовах воєнного стану»; від 26 лютого 2022 р. №160 «Щодо забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану» тощо. Постановою Уряду затверджено зміни до надання фінансової державної підтримки аграріям під час посівної 2022 р.

Таким чином, основні зміни в аграрній політиці України є адекватною відповіддю влади на економіко-військову ситуацію, яка склалася у зв'язку із збройною агресією Росії проти України.

2 ОЦІНКА ПОТОЧНИХ ПОТРЕБ У ЗМІНАХ В РЕГУЛЮВАННІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

В умовах військового стану вся політика держави спрямована на забезпечення перемоги над ворогом. Зміни в регулюванні аграрного сектора підпорядковані цій меті та передбачають забезпечення виживання народу та його армії. Уряд вирішував поточні питання функціонування аграрного сектора економіки в умовах війни, зокрема проведення посівної кампанії.

Посівна компанія 2022 року в Україні є найскладнішою за всі часи існування держави. Значні території знаходяться в зоні бойових дій. Аграрні підприємства не тільки працюють в постійному ризику, а й взяли на себе соціальну функцію. Внаслідок військових дій цього року в Україні буде засіяно 70-75% площ, порівняно з минулими роками. Найбільші втрати площ на Північному Сході, Сході та Південному Сході. Крім військових загроз посівній, внутрішні загрози стосуються: добрив (забезпеченість на 80%), пестицидів (60%), дизпалива (40%), фінансів (40%). Склади з паливом піддаються навмисному обстрілу. На всіх окупованих територіях

російські війська крадуть все можливе з сільськогосподарських підприємств: техніку, урожай, тощо. Худоба знищується. На звільнених територіях поля заміновані. Загострився дефіцит кваліфікованих механізаторів, оскільки їх призивають до лав Збройних сил України.

Тому запроваджено бронювання військовозобов'язаних з метою своєчасного проведення комплексу весняно-літніх польових робіт. Аграрні підприємства та виробники продовольства мають подавати до Міністерства аграрної політики та продовольства України списки критично важливих працівників, яким буде надана відстрочка від призову на військову службу.

Міністерство аграрної політики та продовольства України взяло на себе функції регулювання діяльності аграрного сектору в умовах військового стану, невизначеності та ризиків, пов'язаних з війною. Для покращення оперативної комунікації Міністерство аграрної політики та продовольства України запустило Telegram-канал <https://t.me/mapfu2022>. Задля забезпечення сільгоспвиробників насінням для проведення посівної, Міністерство аграрної політики та продовольства України скасувало на час воєнного стану додаткові процедури із сертифікації насіннєвого матеріалу (наказ №132 від 1.03.2022 р.), дозволило експлуатацію сільськогосподарської техніки без реєстрації.

Для забезпечення сільськогосподарських товаровиробників фінансовими ресурсами, Урядом визначена для них фінансова державна підтримка. Ця підтримка надається:

- виключно для малих та середніх аграрних виробників з оборотом не більше 20 мільйонів євро в рік, що є еквівалентом підприємства, яке оброблює до 10 000 га;
- компенсація відсоткової ставки за залученими кредитами;
- максимальна сума кредиту, на який поширюється компенсація відсоткової ставки, становить до 50 млн грн.;
- кредитування надається для здійснення сільськогосподарської діяльності (посівної) на період дії воєнного стану.

Для отримання кредитування суб'єкт підприємництва також повинен бути сільськогосподарським товаровиробником у значенні, наведеному в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Термін дії кредиту становить 6 місяців. Встановлено максимальний розмір державної гарантії за портфельними кредитами до 80%. Також розширена програма «Доступні кредити «5-7-9%». Аграрії протягом дії воєнного стану та місяць після його завершення можуть отримати кредит під 0%. Після цього кредитна ставка становитиме 5%. Також збільшено максимальну суму кредиту до 60 млн грн.

Окремі заходи Уряду мають характер заборони. На період військового стану для збереження рівноваги на внутрішньому ринку та забезпечення посівної кампанії, Кабінет Міністрів України запровадив нульову квоту для їх експорту мінеральних добрив. Тобто, фактичну заборону на вивіз добрив із України. Це стосується азотних, фосфорних, калійних та складних добрив. Також на час воєнного стану заборонено експорт: вівса; проса; гречки; цукру; солі; жита; великої рогатої худоби; м'яса та

субпродуктів із ВРХ (постанова Кабінету Міністрів України від 05 березня 2022 р. №207). Стосовно інших товарів експорт відбувається у правому режимі мирного часу.

Зміни в регулюванні аграрного сектора спрямовані на підтримку посівної кампанії 2022 р. та недопущення продовольчої кризи в країні. Зокрема, відбулося спрощення системи оподаткування малих форм господарювання – 2% від обороту. Спрощені митні бар'єри для імпорту та експорту. До переліку товарів критичного імпорту включені необхідна аграріям техніка, запчастини, обладнання для сільськогосподарських робіт (трактори, сільськогосподарські машини, вантажівки, сідельні тягачі, обприскувачі, зрошувальне обладнання, сівалки, всю ґрунтообробну техніку, цистерни тощо). Сільгосптоваровиробники мають доступ до пільгового кредитування і держзамовлення. Усі наявні запаси ресурсів йдуть на задоволення потреб населення України. Для врегулювання цін на паливо в Україні Законом України скасовано усі акцизи на паливо та знижено ставку ПДВ до 7%. Дозволено введення в обіг бензину та дизельного пального екологічних класів Євро3 і Євро 4, а також спрощено проходження митних процедур для постачання нафтопродуктів. Це дозволить залучати додатковий ресурс пального на внутрішній ринок України, зокрема для потреб сільськогосподарських виробників.

В цілому зміни в регулюванні аграрного сектору відповідають поточним потребам та ситуації в державі в умовах військового стану.

До дискусійних заходів регулювання можна віднести державний нагляд (контроль) за встановленням суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю цін на товари. Для оперативного реагування та забезпечення контролю за цінами Держпродспоживслужба запровадила щоденний моніторинг. Державний нагляд (контроль) під час воєнного стану в Україні буде здійснюватися лише задля стримування зростання цін на соціально значущу продукцію. До переліку таких товарів, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 223 «Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548» увійшли: борошно пшеничне; макаронні вироби; батон; хліб; крупа гречана; крупа вівсяна; свинина; яловичина; птиця (тушки курячі); молоко; масло вершкове; сметана; яйця курячі; олія соняшникова; цукор кристалічний; капуста білокачанна; цибуля ріпчаста; буряк; морква; картопля; етанол (розчин 96%); бензин (марки А-92, А-95); дизельне пальне; газ скраплений для автомобілів та ін. Попередня практика свідчить про низьку ефективність заходів державного нагляду (контролю) за цінами.

3 ОЦІНКА ВПЛИВУ ПОТОЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗМІНУ АГРАРНОЇ СТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України аграрії опинилися в складних, а подекуди критичних умовах. У тимчасово окупованих територіях та у районах, де відбуваються бойові дії, ведення сільськогосподарського виробництва не є можливим. Проведення весняної посівної

компанії ускладнюється браком коштів і ресурсів, насамперед пально-мастильних матеріалів, добрив, механізаторів. Окремі поля є замінованими, або на них є снаряди і ракети, які не розірвалися, що унеможлиблює роботу на цих полях. Військові дії завдають руйнування вітчизняній інфраструктурі. Все зазначене негативно впливатиме на урожай, зміну аграрної структури та збільшує чинники невизначеності.

За розрахунками Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» у 2022 р. відбудеться спад обсягів виробництва практично по усіх видах сільськогосподарської продукції. Основними причинами є зниження урожайності та продуктивності через неможливість забезпечити повноцінне дотримання оптимальних технологій внаслідок загрози життю учасників виробничих процесів, нестачі фінансових та матеріально-технічних ресурсів, зміна структури та скорочення посівних площ, пошкодження насаджень, порушення оптимальних термінів проведення основних сільськогосподарських робіт, тимчасової відсутності можливості відновлення роботи знищених та пошкоджених виробництв, порушення усталених виробничих та логістичних зв'язків, зростання ризиків втрати засобів виробництва, урожаю, поголів'я та готової продукції тощо.

З урахуванням ситуації, що склалася, а також очікуваних ризиків для ведення сільського господарства, в Україні слід очікувати суттєвого зменшення обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, найбільше пшениці, кукурудзи та соняшнику. Зростатиме роль і питома вага дрібних особистих сільських домогосподарств (господарств населення).

Військові дії та обмеженість доступу товаровиробників до ресурсів негативно позначаться на виробництві сільськогосподарської продукції у всіх регіонах країни. Проте найбільше постраждають ті області, де відбуваються бойові дії. Саме тут прогнозується найбільше зменшення обсягів виробництва продукції порівняно з минулорічним результатом. Наприклад, у Миколаївській і Херсонській областях виробництва зернових і зернобобових культур у 2022 році становитиме, відповідно, 41 і 49% від минулорічного рівня, пшениці – 40 і 47%, насіння соняшнику – 34 і 46%.

Набагато кращими є умови в центральних і західних регіонах України. Проте навіть у цих регіонах буде складно забезпечити високі показники урожайності, і падіння обсягів виробництва порівняно з 2021 роком тут становитиме по зернових і зернобобових культур – на 18-25%, насіння соняшнику – 15-22%, м'яса – 8-18%, молока – 6-18%.

Аналіз свідчить, що незважаючи на недобір продукції порівняно з попереднім роком, населення і харчові та переробні підприємства в усіх областях України урожай дозволить не відчуватимуть дефіциту сільськогосподарською продукцією у 2022 році. Так, обсяги виробництва зернових і зернобобових культур, цукрового буряку та насіння соняшнику в усіх регіонах країни є достатніми для внутрішнього споживання та забезпечення продовольчої безпеки держави. При необхідності підприємства харчової промисловості залучатимуть сировину з сусідніх областей. При цьому важливим є формування ефективних логістичних схем для сільськогосподарською продукції.

4 Пропозиції щодо основних пріоритетів для аграрної політики України (під час та, орієнтовно, після війни)

Під час військових дій основними пріоритетами залишаються питання забезпечення достатніх обсягів продовольства для країни, продовольчої безпеки. Саме тому найбільшу увагу приділено успішному проведенню весняної посівної та охоплення найбільшої площі під посівами. Подальшим пріоритетом будуть жнива та збереження урожаю. Оскільки для всіх цих робіт потрібні кошти, важливим залишається налагодження експорту аграрної продукції. Важливість експорту обумовлена ще й тим, що під час війни стрімко падатиме рівень доходів більшої частини населення України, а отже й обсяги споживання продукції.

Вважаємо доцільним здійснити наступні заходи щодо:

- активізації програм фінансової, матеріальної, політичної, волонтерської, консультаційної, інформаційної та іншої підтримки сільськогосподарських товаровиробників для максимального розширення засіяних площ, в тому числі пізніми культурами, овочами;
- сприяння щодо першочергового відновлення придатності ріллі та тваринницьких приміщень для ведення сільськогосподарської діяльності (розмінування, ремонт тощо);
- розробки та реалізації програм гарантування фізичної та економічної доступності продовольчих товарів для громадян, насамперед у постраждалих від бойових дій регіонах країни;
- розробки та реалізації програм широкого залучення до продовольчого забезпечення мікро- та малих агро виробників;
- стимулювання збереження і збільшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз як джерела наповнення фонду споживання та створення нових робочих місць, розвитку сільськогосподарського підприємництва;
- запровадження постійного моніторингу забезпечення населення продовольством на регіональному рівні та оперативного реагування на диспропорції, що виникають, в тому числі за рахунок формування ефективних логістичних схем для сільськогосподарською продукції.

Наслідки війни будуть активно відчуватися в аграрній сфері наступні 3-4 роки. Актуальність програм гарантування фізичної та економічної доступності продовольчих товарів для громадян залишатиметься ще кілька років після закінчення війни. Доцільно вже зараз орієнтувати владу на розробку масштабних програм подолання бідності в Україні, у т.ч. в сільській місцевості. Зменшення попиту в Україні через падіння доходів громадян вимагатимуть розробки програм і заходів щодо надання безоплатних обідів і сніданків у дитячих садках і школах.

5 Огляд ПОТРЕБИ У ЗМІНАХ В АГРАРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ В СЕРЕДНЬО-І ДОВГОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Україна має зобов'язання перед світовою спільнотою і повинна їх виконувати. Ці зобов'язання стосуються забезпечення світової продовольчої безпеки, екологічної безпеки тощо. Тому в середнє і довгостроковій перспективі аграрна політика України має формуватися на засадах збалансування соціальної, економічної та екологічної складових розвитку сільського господарства. Доцільним є розвиток всіх форм господарювання та рівноправна економічна основа суб'єктів різних організаційно-правових форм; дотримання правових норм у сфері регулювання земельних, виробничих і соціальних відносин на селі; забезпечення добросовісної конкуренції та антимонопольних заходів, запобігання і протидія монополізація регіональних і загальнодержавних ринків; пріоритетність державної підтримки розвитку малих форм господарювання. Варто створювати умови для трансформації й розвитку селянських господарств як суб'єктів підприємницької діяльності, створення на їх базі сімейних ферм.

Для реалізації змін в аграрній політиці держави необхідно мати єдину консолідовану позицію аграрного бізнесу та Уряду щодо місця і ролі нашої держави у забезпеченні світової продовольчої безпеки, розвитку аграрного сектору, напрямів та шляхів його трансформації. Наразі така позиція відсутня. Пропонуємо в середнє і довгостроковій перспективі забезпечення стимулюючої аграрної політики. Проте мета конкретної політики має враховувати наслідки впливу на різні групи стейкхолдерів. Необхідно враховувати інтереси зацікавлених сторін та їх узгоджувати. Розгляд наслідків для різних стейкхолдерів має відбуватися до прийняття політичних рішень (це результати моделювання, прогнози тощо). Тому важливим є публічний діалог (у т.ч. для врегулювання суперечностей між стейкхолдерами).

6 ОЦІНКА ПОТРЕБИ В ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

Подальший розвиток аграрного сектору Україна відбуватиметься в умовах дефіциту бюджетних коштів, їх браку на цілі державної підтримки галузі. Тому актуалізуються питання забезпечити реальне підвищення ефективності бюджетних витрат в аграрному секторі. Ключовими принципами реформування системи державної підтримки сільського господарства мають враховувати наступне:

вихідною методологічною основою формування нової системи державної підтримки повинно стати гранично ефективне використання бюджетних коштів в умовах жорсткої їх обмеженості і відмова від тих державних програм підтримки, які призводять до неефективного їх витрачання;

в політичних рішеннях щодо підтримки сільського господарства необхідно відійти від критеріїв, пов'язаних з обсягами цієї підтримки (не порівнювати їх з розвинутими країнами світу: США, ЄС та ін.), а сконцентруватися на формах, методах та інструментах державної підтримки сільського господарства відповідно до

підвищення ефективності їх віддачі та сучасних реформ у Спільній аграрній політиці ЄС.

Важливо забезпечити повноцінне функціонування ринку сільськогосподарських земель в Україні. Товаровиробники повинні конкурувати між собою, а не за бюджетні кошти підтримки. Варто забезпечити обов'язковий супровід фінансової підтримки виробництва адекватним якісним оновленням знань та практичних навичок користувачів цієї підтримки.

Чинниками невизначеності щодо подальшого розвитку аграрного сектору залишаються:

- вплив COVID-19 та інших можливих пандемій, ймовірність нових спалахів хвороб тварин, зростаючих рівнів антимікробної резистентності;
- нові ризики і загрози, пов'язані із формуванням т.зв. «багатополярної глобалізації», з принципово новими процесами конкуренції (зелений курс), новими комунікаціями та технологіями;
- реакція на зміну клімату та екстремальні погодно-кліматичні умови.

Ці чинники доцільно враховувати при реформуванні системи державної підтримки. Спрямування державної підтримки доцільно зосередити на перспективних напрямках розвитку аграрного сектора, зокрема:

- формування інклюзивного агропродовольчого сектору;
- споживачі – співвласники, визначають тренди виробникам і забезпечують розвиток ринків та агропродовольчого сектору;
- цифровізація формування споживчих смаків і попиту (дружнє для навколишнього середовища), культури споживання, моди на здорове та екологічне харчування, екологізації тари та її утилізації, зменшення харчових відходів, підвищення обізнаності.
-

7 ОЧІКУВАНИЙ ВПЛИВ НА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ,

ПИТАННЯ ЛОГІСТИКИ

Україна до війни була потужним експортером аграрної продукції, від постачання якої залежала продовольча безпека багатьох країн, а особливо Північної Африки, Близького Сходу та Азії. По окремих продуктах Україна займала високі позиції у світі, зокрема по пшениці - № 5 експортер (12% світового експорту), кукурудзі - №4 (16%), ячменю - №3 (20%), ріпаку - №3 (20%), олії - №1 (50%), меду - №2 (12%), горіхах - №5 (5%), курятині - №7 (3%). З початку воєнного вторгнення усі порти України в Чорному та Азовському морях були заблоковані, комерційні судна атаковані. Постачання аграрної продукції водним транспортом неможливе.

Наразі Україна переорієнтувала експортні шляхи до західних кордонів через залізницю та автомобільний транспорт. Проте можливості такого експорту незначні і складають - 0,6-1 ММТ/місяць (проти 5-6 ММТ/місяць до війни). Пошук нових шляхів експорту продукції продовжується. Через велику кількість чинників

невизначеності зараз не можна пропонувати адекватний прогноз зміни обсягів українського експорту. Однозначно можна прогнозувати скорочення у 2022 році експорту агропродовольчої продукції порівняно з попередніми роками. Проте у 2023-2024 роках за позитивним сценарієм, коли всі порти повернені під контроль України, розблоковані та відремонтовані, експорт вітчизняної аграрної продукції продовжить тенденцію останніх років щодо зростання обсягів як у вартісному так й фізичному вимірах порівняно з 2022 роком. У другій половині 20-х років Україна може залишитися серед світових лідерів аграрного експорту.

Уряд прагне забезпечити достатню кількість аграрної продукції на внутрішньому ринку та активізувати експорт продукції. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 р. № 352 скасував ліцензування експорту кукурудзи й соняшникової олії (виключив кукурудзу та олію соняшкову з переліку товарів, експорт та імпорт яких в 2022 р. підлягає ліцензуванню). Ліцензування залишається обов'язковим для пшениці і суміші пшениці та жита (меслин), м'яса курей свійських, яєць курей свійських.

До російського вторгнення в Україні була сформована нормативна база розвитку експортної діяльності. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р схвалена Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. В сучасних умовах реалізація цієї стратегії не є можливим. Вже відбувається переорієнтація цілей щодо експорту, відмова від масштабної експансії. Так, у прийнятому у 2017 році Законі України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» змінено назву на «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» та передбачено забезпечення ефективного функціонування експортно-кредитного агентства (Закон України від 24 березня 2022 р. №2154-IX).

Можливим є ставити питання щодо формування нової стратегії розвитку аграрного експорту України виходячи з реального стану вітчизняної економіки та логістичних можливостей. Також доречним є формування міжнародних гарантій щодо безпеки українських портів й їх діяльності та конвоювання суден у Чорному морі, щоб забезпечити їх безпековий прохід з агропродовольчими вантажами. Зважаючи на те, що український експорт є гарантом продовольчої безпеки країн світу, для цього можуть бути залучені миротворчі сили ООН та війська НАТО.

Агропродовольчий імпорт в Україну залишається важливою складовою забезпечення продовольчої безпеки. Традиційно вже двадцять років найбільші вартісні обсяги зовнішніх закупівель припадають на готові харчові продукти (підгрупи 16-24 УКТЗЕД). В імпорті домінують плодово-ягідна продукція, риба і ракоподібні, алкогольні і безалкогольні напої, тютюнові вироби, різні харчові продукти, какао-боби і шоколад, насіння олійних культур. На українському ринку збільшується частка імпортних товарів тваринного походження (м'ясна група і молочна переробка). Спостерігається висока залежність цін на продовольство на внутрішньому ринку України від світових (цін імпорту).

За умови стабільності національної валюти зроблено прогноз агропродовольчого імпорту по моделі вартості, який свідчить, що імпорт аграрної продукції в Україну у 2023-2024 роках продовжить існуючу тенденцію поступового зростання, однак при цьому темпи його уповільняться. В кінцевому підсумку загальний агропродовольчий імпорт України у 2025 році може сягнути майже 8 млрд дол. Тут поясненням може бути вплив чергової сукупності факторів, починаючи від насичення імпортною продукцією національного продовольчого ринку і закінчуючи кон'юнктурними коливаннями, пов'язаними з соціально-економічними негараздами (військові загрози, політична нестабільність, девальвація гривні, зниження реальних доходів і зміна споживчих настроїв в сторону вимушеної економії на продуктах харчування).

8 Виклики і перспективи для подальшого розвитку сільської

МІСЦЕВОСТІ

В сільській місцевості України відбувається подальше ускладнення демографічної ситуації: постійно зменшується чисельність сільського населення, низькою є тривалість життя, особливо чоловіків, високою залишається дитяча смертність, спостерігається старіння населення й погіршення його статеві-вікової структури, поглиблюється деградація поселенської мережі. До всіх цих процесів в умовах військових дій додалася міграція населення та призов працівників до лав Збройних сил. Кадрова проблема є найбільшою як у кількісному, так і якісному відношенні. Вона залишатиметься найбільш обмежувачим фактором сільськогосподарського розвитку. Нестача працездатної молоді на сільському ринку праці ускладнюватиме впровадження прогресивних техніко-технологічних змін у сільськогосподарському виробництві та знижуватиме продуктивність праці, що тягнутиме за собою низький рівень її оплати і, як наслідок, зниження доходів жителів села та погіршення їх життєвого рівня. Для всього населення України відбудеться суттєве погіршення фінансового стану і поширення бідності. Проте у сільській місцевості загострення проблеми бідності буде найсильнішим.

Пріоритетними шляхами забезпечення зайнятості в сільському господарстві мають стати: диверсифікація сільськогосподарської та розширення галузевої структури зайнятості населення, ефективне господарювання, соціальний розвиток сільських територій тощо. Нагальною постає потреба у цілеспрямованій державній політиці щодо розвитку і підтримки розвитку мікро- та малих товаровиробників у сільській місцевості. Сприятиме цьому реалізація державної політики цифровізації (диджиталізації), як передбачено Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (15 липня 2021 р.). Зокрема, Національною економічною стратегією на період до 2030 року (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. №179) у розділі «Посилення цифрової трансформації виробництва» передбачені стратегічні цілі: 1 «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики»; 2 «Забезпечення гравців ринку якісною інфраструктурою»; 3 «Створення умов для виробників ...» та «ліквідація

цифрового розриву між містом та селом». Ці завдання залишатимуться актуальними зараз і у післявоєнний період.